

Osud Tilly Edingerové – odraz 20. století v paleontologii

„... tato prokletá válka je přece k něčemu dobrá – odcházím z Evropy docela ráda.“
T. Edingerová (26. dubna 1940)

Nebylo snadné psát o životě Otilie (Tilly) Edingerové (1887–1967), protože patřím ke generaci, která zločinný úsek dějin, jenž tolik ovlivnil její osud, zažila a vnímala jeho hrůzy a bezvýchodnost. Přeživší se snaží tu dobu marně potlačovat, stojí však zato si ji stále připomínat. Když jsem v letech 1969–71 obdržel na doporučení Paleontologického ústavu univerzity v Mnichově Humboldtovo stipendium, umožnilo mi stáže na německých a západoevropských univerzitách a v muzeích. Měl jsem štěstí – zastihl jsem tam dosud generaci předválečných profesorů, kteří mi vedle odborných rad sdělovali své dojmy a vzpomínky na předválečná léta. Téměř vždy přišla řeč na choulostivé téma osudů jejich židovských kolegů. Předem mnou se tak postupně otevírala krutá kapitola, jejímž důsledkem byl úpadek univerzitního života a ztráta elit. Všichni shodně říkali, že se již asi nepodaří dosáhnout předválečných hodnot. Během pobytu ve Frankfurtu nad Mohanem v Senckenbergově výzkumném ústavu a muzeu mi pamětníci líčili také vzpomínky na dny, které T. Edingerová prožívala v klamné naději, že se situace časem „nějak vyřeší“, až pogrom na židovské obyvatelstvo v listopadu 1938 nastolil jistotu, že „všechno je ztraceno“, a kdy naděje na odchod do exilu se stala utopií. Na rozdíl od její mladší frankfurtské rodačky Anny Frankové měl však osud Tilly šťastnější konec.

Tento příběh začal pro mne v Budapešti, kde jsem od r. 1955 každoročně navštěvoval svého školitele v oboru paleontologie savců – maďarského geologa a paleontologa, později profesora na budapeštské univerzitě Miklóse Kretzoie (obr. 1). Postupně se mezi námi rozvinula spolupráce, která trvala až do Kretzoiova úmrtí v r. 2005 (viz Živa 2005, 2: XXVIII). K jeho zálibám patřilo jednak shromažďovat starší, většinou velmi špatně dostupnou, odbornou literaturu, která spočívala na četných policích pokrývajících stěny Kretzoiova rozlehlého bytu, a také snaha sledovat minulost našeho oboru – paleontologie. Jednoho dne jsme narazili na dvě fotogra-

fie z konference Paleontologické společnosti v Budapešti z r. 1926, kterou M. Kretzoi pomáhal jako čerstvý absolvent studia organizovat. První zachycuje většinu účastníků v čele s prof. Otheniem Abelem z Vídně (obr. 3). Na druhé byla i jedna z účastnic sjezdu – Tilly Edingerová ze Senckenbergova přírodovědeckého muzea ve Frankfurtu nad Mohanem (obr. 4), která krátce předtím promovala na téma výzkumu fosilních výplní mozkoven (endokranií) u savců (1924). V Budapešti se po sjezdu zdržela několik dní, aby prozkoumala endokrania sirén z oligocenních nalezišť na jihu Maďarska. Miklós Kretzoi na mladou badatelku – byli si věkem blízcí –

rád vzpomínal. Líčil bystrou dívku podmanivého pohledu, jejímž kouzlu přítom vůbec neubírala téměř úplná, rodově podmíněná hluchota. Stále měla po ruce malý korespondenční zápisník.

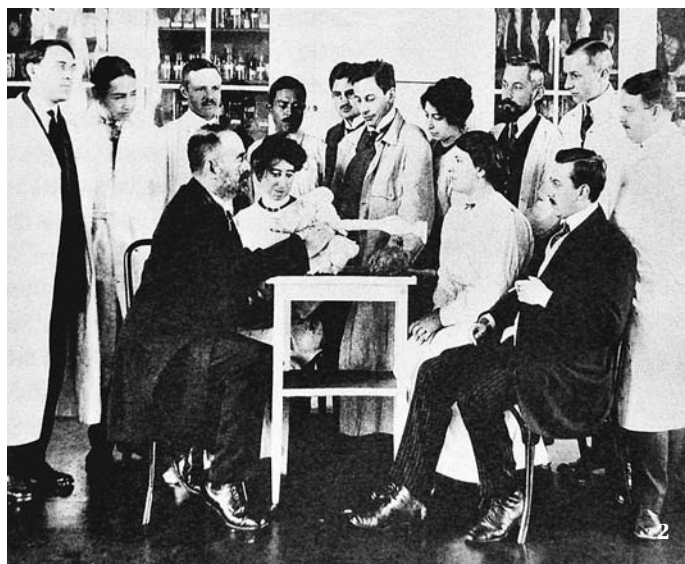
Zmínil jsem se tehdy, že marně sháním její dizertaci *Die fossilen Gehirne* (Zkamenělé mozky) z r. 1929. Můj školitel mi vysvětlil, že vyšla v nízkém nákladu, takže byla hned rozebrána. Bohužel se nikdy nedočkala dalšího rozšířeného vydání, i když o tom autorka uvažovala. Poté mne vyzval, abych pomocí žebříku vystoupal k jednomu z regálů knihovny, kde měl cenný výtisk dizertace zařazen. Spolu jsme pak o práci podrobně diskutovali. Nakonec Miklós Kretzoi prohlásil: „Nevracej tu knihu nazpět – je teď tvoje.“

To byl můj první kontakt s Tilly Edingerovou. Později jsem se s její památkou setkával spíše v rozhovorech se staršími kolegy, kteří se s ní osobně poznali. Byli fascinováni mimořádně vzdělanou, všestrannou a zábavnou ženou. Bylo to zajímavé, protože Tilly (tak jí všichni bez výjimky říkali – budeme tedy v dalším textu používat její zkrácené křestní jméno) zastupovala spíše okrajovou disciplínu paleontologie. Její vztah k vědě a k badání obecně byl však živelný. Všichni tušili za jejím nadšením pro vědu vliv otce Ludwiga Edingera (obr. 2 a 6) – profesora neurologie na frankfurtské univerzitě, oblíbeného a vlivného, typického zakladatele „staré školy“. Mezi jeho studenty o něm kolovaly četné příhody – např. při demonstraci mozkové kapacity, kdy prof. Edinger dokázal psát na tabuli pravou i levou rukou zároveň různé texty.

Jeho předčasná smrt v r. 1918 Tilly hluboce poznamenala, i když jejich vzájemný vztah nebyl bez stínů; chyběl jí především jako konzultant, když už paleoneurologii pěstovala na vysoké úrovni. Tehdy ho postrádala často a se svými otázkami se obracela na jeho dva nejlepši žáky – profesory neurologie v Groningenu (Ariens Kappers) a v Curychu (Hans Bluntschli).

Ohrožena nacismem

Na pozadí osudu této německé ženy židovské víry tušíme obrisy absurdního zločinu, který do těch časů neměl obdoby. Dne 13. prosince 1938, po pogromu z listopadu 1938, kdy definitivně ztratila možnost

1 Paleontologická expedice maďarského Státního geologického ústavu v obci Villány v jižním Maďarsku (1957) vedená paleontologem Miklósem Kretzoiem (vlevo sedící), napravo Dénés Jánossy z Národního muzea v Budapešti, v pozadí zleva autor tohoto článku, tehdy zaměstnanec Ústředního ústavu geologického v Praze a pan Lakatoš, Kretzoiův asistent (někdy i kuchař).

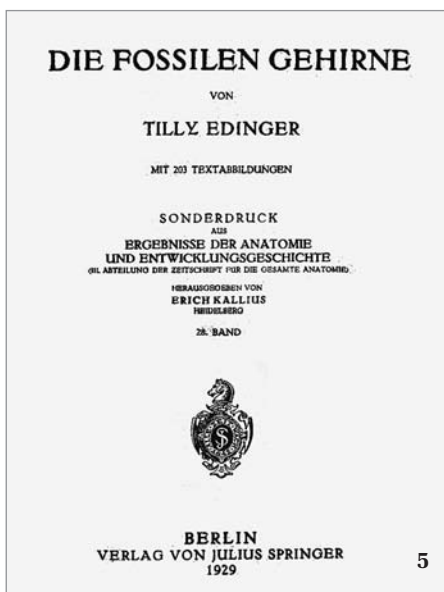
2 Prof. Ludwig Edinger (1855–1918, u stolku vlevo) se svými asistenty a studenty. Univerzita ve Frankfurtu nad Mohanem (1912)

3 Ze sjezdu Paleontologické společnosti v Budapešti v r. 1926 před vchodem do Geologického ústavu. Vybraní účastníci: 1 – prof. Othenio Abel (z Univerzity ve Vídni), 2 – paleornitolog Kálmán Lambrecht (z Národního muzea v Budapešti), 3 – prof. Adalbert Liebus (z Německé univerzity v Praze), 4 – Tilly Edingerová (ze Senckenbergova muzea ve Frankfurtu nad Mohanem), 5 – Miklós Kretzoi (z Národního muzea v Budapešti), 6 a 7 – Kurt Ehrenberg s manželkou, dcerou prof. Abela, 8 – ředitel Senckenbergova muzea Rudolf Richter

4 Tilly Edingerová při studiu mozkových výltek oligocenních sirén (*Sirenia*) ve sbírkách Geologického ústavu v Budapešti (1926)

5 Titulní list dizertace T. Edingerové *Die fossilen Gehirne* (249 str., 203 obr.), Berlín (1929)

6 Ludwig Edinger ve své laboratoři. Olejomalba L. Corinthy (1912)

Její výše zmiňovaná dizertační práce *Die fossilen Gehirne* byla tak obsáhlá a dokonalá, že vytvořila základ oboru, který autorka sama hned v úvodu pojmenovala – paleoneurologie. Není vůbec obvyklé, aby již dizertační práce stála u vzniku nového vědního oboru.

pracovat, napsala příteli a kolegovi z univerzity v Tübingenu Friedrichu von Huenemu: „Celý svět se mi teď zhroutil – opravdu bych to bývala nečekala od svého národa, s nímž jsem podle svého přesvědčení tak pevně spjatá.“

Ottilie pocházela ze zámožné židovské rodiny, jejíž stopu lze sledovat od 13. stol. (tehdy jméno rodiny znělo Oettinger). Otec Ludwig Edinger (1855–1918) se narodil v porýnském městě Worms. Byl profesorem anatomie mozku a neurologie, na frankfurtské univerzitě po r. 1880 založil věhlasnou školu, jejíž žáci působili po celém světě. Téměř všichni Edingerové z otcovy strany byli postiženi hluchotou, ironicky proto říkali, že mají často dost hlasitou domácnost. Jeho manželka Anna (1863–1929) z rodu frankfurtských bankéřů Goldsmithů byla známou mecenáškou, podporovala školy a nemocnice. Po úmrtí rodičů žili sourozenci Edingerovi – dcery Ottilie a Dora a syn Fritz – společně ve Frankfurtu nad Mohanem.

Tilly chtěla původně studovat medicínu, ale přísný otec to neschválil. Na protest proti jeho rozhodnutí tedy vystudovala v letech 1916–24 pro ženu nezvyklé obory – geologii a paleontologii.

Detailní anatomie mozku ji však fascinovala. Během studia se proto v rámci paleontologie stále více zabývala vývojem

mozku u fosilních obratlovců v geologické minulosti. Přispěla k tomu i rozsáhlá sbírka mozků současných obratlovců, kterou shromáždil Ludwig Edinger; sbírka dnes tvoří součást zoologického oddělení Senckenbergova muzea. Pro svá bádání Tilly vyhledávala fosilní doklady, vzácné přirozené výplně mozkovny fosilních savců, v evropských muzeích.

Senckenbergovo muzeum

Osvícený lékař a badatel Johann Christian Senckenberg (1707–72) založil v r. 1763 nejprve nadaci na podporu pokroku přírodovědeckého a lékařského bádání (obr. 7). Po jeho smrti tato nadace ustavila r. 1817 Senckenbergskou přírodovědeckou společnost spravovanou poradním sborem pod vedením voleného předsedy; od počátku měla soukromý charakter a byla nezávislá – toto postavení si udržela dodnes. Společnost poté založila dvě instituce se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem, obě nesou jméno zakladatele a patří k nejstarším vědeckým institucím v Evropě – Senckenbergův výzkumný ústav a Senckenbergovo přírodovědecké muzeum.

Nezávislý status Senckenbergské společnosti hrál od počátku až do současnosti významnou úlohu v rozvoji vědy.

Počátkem 30. let 20. stol. byl předsedou Senckenbergské společnosti zvolen uznávaný chemik a úspěšný židovský podnikatel Arthur von Weinberg (obr. 9a). Na jeho návrh byl jmenován ředitelem Přírodovědeckého muzea gymnaziální profesor Rudolf Richter (obr. 9b). Ukázalo se, že tyto dvě osobnosti byly později pro Senckenbergské instituce velice významné. Projevilo se to v ochraně členstva, zaměstnanců a nakonec i návštěvníků.

Tilly Edingerová v r. 1930 nastoupila právě do Senckenbergova přírodovědeckého muzea. K tomu působila na frankfurtské univerzitě na lékařské fakultě v ústavu svého otce, a v Geologickém a paleontologickém ústavu.

Placenou funkci v muzeu však s ohledem na rodinné zázemí od počátku odmítala, pracovala dobrovolně. Po „převzetí moci“ (Machtergreifung) Adolfem Hitlerem 30. ledna 1933 se někteří zaměstnanci pro svůj židovský původ ocitli v silicím nebezpečí. Ředitel muzea Rudolf Richter jim však právě díky nezávislé Senckenbergské společnosti vyšel vstříc; společnost tehdy vydala dokonce tiskem prohlášení o tolerování židovských zaměstnanců. A. von Weinberg se s R. Richterem dohodli na zoufalém činu, který měl „vše usnadnit“ – ředitel Richter vstoupil do národně socialistické strany NSDAP. Po válce Richterova dcera otcův krok potvrdila a prozradila, že rodina ho odsoudila jako zbabělé selhání. Prohlášení ze dne 25. června 1933 znělo:

„Naším židovským členům a přátelům! Na četné dotazy prohlašujeme, že Senckenbergská společnost mezi svými příslušníky nečiní žádného rozdílu, nýbrž přiznává všem beze změny stejná práva jako dosud. To platí pro naše členy a přátele stejnou měrou jako pro naše zaměstnance a úředníky, jakož i pro naše čestné spolupracovníky. Všichni pracují nadále bez krácení práv... Senckenbergská přírodovědecká společnost zůstává věrna svým tradicím. Zachovejte také nám svou věrnost!“

Odvážný příslib dokázal R. Richter dodržovat více než pět let. Židovští zaměstnanci muzea měli neomezenou docházku do zaměstnání, avšak po důsledném plnění dvou podmínek. Museli používat výhradně postranní vchod do budovy, nebyli zdraveni a jména na dveřích jejich pracoven byla odstraněna. Tilly tato opatření komentovala v dopisech svým přátelům: „jsem teď v muzeu podzemním kurátorem, a za těchto podmínek jsem amonitem v holocénu – mohu jen doufat, že mne nestihne vymření.“ Díky těmto okolnostem však otálela opustit rodné město a Německo, jak jí nabádali přátelé. Až 1. srpna 1938 se rozhodla na konzulátě ve Stuttgartu přihlásit k vystěhování do USA. Obdržela číslo 13 814 s možností získat vstupní vízum během června 1940.

Po událostech kolem pogromu v noci z 9. na 10. listopadu 1938 jí sekretářka ředitele telefonicky naléhavě varovala před příchodem do muzea a zřízenec dopravil pozdě v noci její věci z pracovny k Tilly domů. Tím byla její odborná práce znemožněna, ocitla se v bezvýchodné situaci. Navíc byl 12. listopadu 1938 zveřejněn zákaz vstupu Židům do všech kulturních zařízení, jako jsou muzea, kina a divadla.

Mezitím sourozenci Edingerovi přišli o veškerý majetek, byli donuceni rodinný dům se ztrátou prodat a zbylé peníze odevzdat jako Sündengeld (poplatek za spolupivinu), který byl povinný pro všechny německé Židy jako reakce na dva atentáty – z r. 1936 na vedoucího švýcarské odnože NSDAP Wilhelma Gustloffa v Davosu a r. 1938 na německého diplomata Eduarda von Ratha v Paříži. Tilly banka strhla 49 tisíc marek. Tillyina sestra Dora od-

cestovala již dříve s rodinou do Turecka poté, co byl její manžel Werner Lipschitz, profesor farmakologie na frankfurtské univerzitě, pro židovský původ udán svými žáky. Přijal v Ankaře nabídku zaměstnání v chemickém průmyslu a koncem r. 1938 se vystěhoval s rodinou do USA; žili pak nedaleko New Yorku. Bratr Tilly, publicista Fritz Edinger, takové štěstí neměl – v listopadu 1938 byl ve Frankfurtu na ulici zatčen příslušníky nacistických úderných jednotek SA (Sturmabteilung), a protože se bránil, byl zmlácen, spoután a převezen do židovské psychiatrické kliniky. Celá nemocnice s lékaři i personálem byla později poslána transportem do Polska. Poslední stopa pochází z hraničního přechodu Izbica, odkud vlaky směřovaly do koncentračních táborů Belzec a Sobibor, kde všichni zahynuli. Co potkalo jejího bratra, se Tilly dozvěděla až po válce.

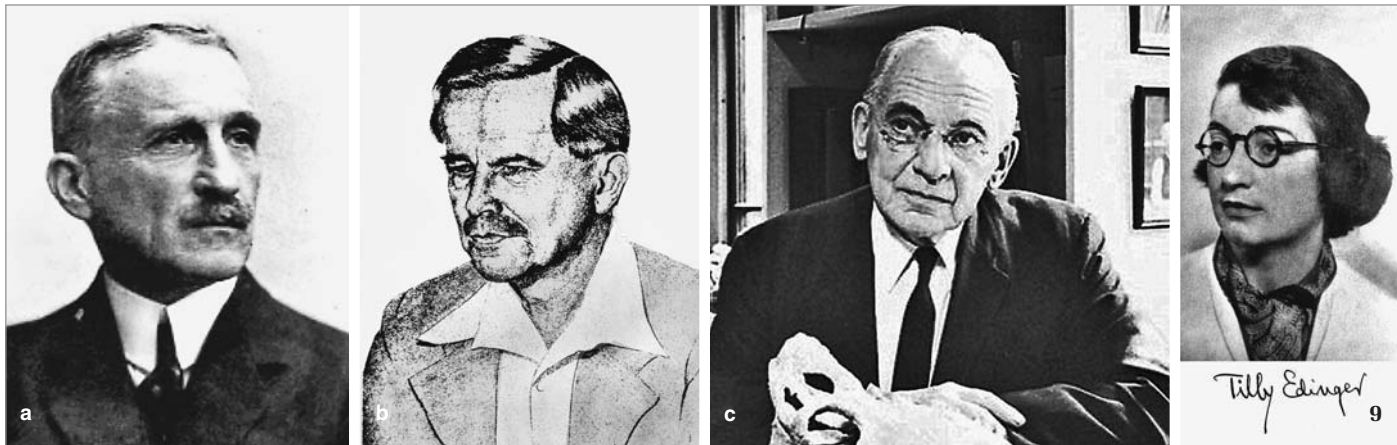
Teprve tehdy se konečně odhodlala požádat dopisem ředitele Ústavu a muzea srovnávací zoologie Harvardské univerzity v Cambridge prof. Alfreda Sherwooda Romera (obr. 9c) o ověřený příslib stálého zaměstnání, nezbytný pro udělení vstupního víza do USA. Jedině tak mohla být zařazena mimo pořadník, pod úředním termínem permission non quota.

Alfred S. Romer znal do té doby Tilly Edingerovou jen podle jména z literatury. Přesto jí potřebnou listinu s ověřeným stálým zaměstnáním a adresou v USA neprodleně zaslal. Teprve později přiznal, že dokumenty záměrně zfalšoval.

Tilly na konzulátě USA dostala příslib vstupního víza mimo kvótu a mohla tedy opustit Německo. Říšské úřady mezitím nařídily všem žadatelům o vystěhování další povinný poplatek 25 % z majetku – pro který byl dokonce v němčině vytvořen termín Reichsfluchtsteuer (říšská daň za opuštění státu). Pro Tilly šlo o 97 812 marek. Již dříve musela odevzdat všechny cennosti, šperky, vzácné kovy a obrazy. Za poslední peníze si koupila jízdenku vlakem a lodí do Londýna, a lodní lístek do New Yorku. Frankfurt opustila 3. května 1939. V dopise dvěma kolegům, prof. Friedrichu von Huenovi v Tübingenu a Ottovi Schindewolfovi v Berlíně (obr. 10a, b), napsala: „Opouštím s pláčem svou milovanou vlast a rodné město... V kabelce mám vedle několika balíčků cigaret životní naděje – jízdenku na loď do NY a zbytek rodinného majetku – jednu zlatou lžičku z jídelního příboru...“ Nepřiznala smrtelnou dávku Veronalu pro případ kontroly gestapem, kterou u sebe nosila již delší dobu. Veronal byl tehdy běžný prostředek sebevražd. Cesta vedla přes Nizozemsko, kde v Groningenu přespala u otcova žáka prof. Kapperse; další den dorazila do Londýna.

Po spásném příjezdu do Británie 5. května 1939 spěchala do kanceláře lodní dopravy, kde ji čekalo zklamání – jízdenka do New Yorku uhrazená a vydaná v Německu byla bez náhrady neplatná. Tilly byla zachráněna, ocitla se mimo nebezpečí, ale zcela bez prostředků. Naděje svítila s nabídkou rovněž otcova žáka patologa Philippa Schwartze, který působil na univerzitě v Ankaře. Již koncem r. 1938 jí dopisem slíbil pomoc pro případ, že by se setkali v Londýně, kde měl nabídku místa na lékařské fakultě. Tilly proto rychle navštívila sekretářku Geologického oddělení Britského muzea, kterou dobře znala z dřívějších studijních pobytů, té se naštěstí podařilo P. Schwartze v Londýně zastihnout a ten svůj slib hned splnil.

7 Lékař a přírodovědec Johann Christian Senckenberg (1707–72) založil v r. 1763 nadaci na podporu pokroku přírodovědeckého a lékařského bádání. Jako zajímavost lze uvést, že 28. srpna 1749 vedl porod Johanna W. Goetha.

8 Hlavní budova Senckenbergova přírodovědeckého muzea, stav po r. 1920

9 V kritických 30. letech po Hitlerově uchopení moci se tito dva muži setkali ve vedení Senckenbergových institucí: významný chemik a podnikatel ve Frankfurtu nad Mohanem Arthur von Weinberg jako předseda Senckenbergovy společnosti (a) a Rudolf Richter jako ředitel Senckenbergova přírodovědeckého muzea a výzkumného ústavu (b, jeho portrét vznikl až v r. 1945 během zajetí na území Rumunska). Oba se podíleli do r. 1938 na statečné ochraně židovských zaměstnanců i návštěvníků muzea. A. von Weinberg byl jako důstojník v první světové válce na západní frontě nositelem vysokých vyznamenání. Zahynul 20. března 1943 v Terezíně.

Prof. Alfred Sherwood Romer (1894–1973, c) byl v letech 1939–40 na Harvardské univerzitě v Cambridgei ředitelem slavného Muzea srovnávací zoologie (MCZ). Zasláním důležitých imigračních dokumentů zásadně pomohl Tilly Edingerové s odjezdem do USA – právě včas jí bylo uděleno výjezdní povolení a později vstupní vízum. Prodloužení jí hrozilo zařazení do obávaných transportů do koncentračních táborů. Vpravo Tilly Edingerová v době, kdy napsala dizertační práci; tento snímek zaslala r. 1938 A. S. Romerovi do Cambridge.

Poskytl Tilly azyl v suterénní komoře nemocnice, kde mohla první noci přespávat, a zároveň jí dal zálohu na skrovný příjem 15 liber měsíčně za překlady odborné literatury v knihovně. Měla tak naději našetřit si za rok na novou jízdenku do New Yorku. Brzy si našla čas alespoň dva dny v týdnu na studium ve sbírkách Britského muzea, kde byla vždy vítána již v minulých letech; měla tam dokonce „svůj“ pracovní stůl v geologické knihovně.

Válečné obavy v Anglii však vyvolaly vůči občanům Německa nepřijemná opatření. Počátkem září jim bylo přiděleno úřední označení enemy alien (nepřátelský cizinec). Úřady postupovaly nekompromisně, bez ohledu na okolnosti. Sporné případy měly rozhodnout zvláštní tribunály. Tilly se proto obrátila na vedení Brit-

ského muzea, uvedla v něm např. nucené opuštění vlasti po zabavení majetku a ztrátě občanských práv. Byl jí poté udělen oficiální status distinguished scientist (významný vědec) a označení enemy alien bylo v jejím případě zrušeno. Zároveň měla povolen vstup do muzea, i když bylo od 1. září 1939 pro veřejnost zcela uzavřeno.

Na podzim 1939 zažila Tilly v Londýně na ulici nečekané setkání se Samuelem Schaubem, s nímž se v minulých letech potkávala v Přírodovědeckém muzeu v Basileji, kde působil jako zoolog v osteologickém oddělení a zároveň kurátor sbírky drobných savců. Se švýcarským pasem se Schaub mohl jako málokterý Evropan v té době volně pohybovat. Pozval tehdy Tilly na „lunch“, což ráda přijala. Přiznala svému hostiteli, že to bylo po mnoha týdnech první teplé jídlo. Setkání bylo velmi srdečné, Tilly později často vzpomínala zejména na Schaubovu svéráznou němčinu, která jí připomněla bezstarostné dny v Basileji – poslední dojem staré dobré předválečné Evropy.

Dny v Londýně ubíhaly, Tilly si dokonce našla lepší byt nedaleko od muzea. Ve sbírkách prozkoumala řadu objektů, mimo jiné unikátní mozkové výlitky dvou druhohorních mořských plazů, a zejména desku litografického vápence s proslulou první úplnou kostrou praptáka *Archaeopteryx lithographica*, z okolí jihoněmeckého Solnhofenu (Živa 2004, 3: 131–135 a 2008, 7). Vzácný nález r. 1862 popsal Richard Owen, jenž na desce objevil zvláštní objekt, který pokládal za výlitek mozkovny archeopteryxe. Jeho předpoklad nyní Tilly Edingerová svým výzkumem potvrdila a zveřejnila rovněž podrobný popis.

Dne 6. března 1940 dorazilo pro Tilly z USA konečně imigrační vízum. Několik dnů před odjezdem do Ameriky napsala kolegům Stehlinovi, Schaubovi a Hürzelerovi (obr. 10c–e) do Basileje dopis, kterým se „loučila s Evropou“. Volba adresátů nebyla náhodná – kolegové ve švýcarské Basileji byli svým způsobem spřízněné duše; při pobytech ve Stehlinově muzeu u nich nalézala porozumění, vzpruhu, ze které čerpala během posledních týdnů ve Frankfurtu a nakonec i během emigrace v Londýně. Originál dopisu je dodnes uložen v archivu basilejského muzea: „Musíte si teď poznamenat mou další novou adresu – Museum of Comparative Zoology, Cambridge, Massachusetts – snad už konečně můj kočovný život skončí! Jestli se však prof. Romerovi (který mne pozval)

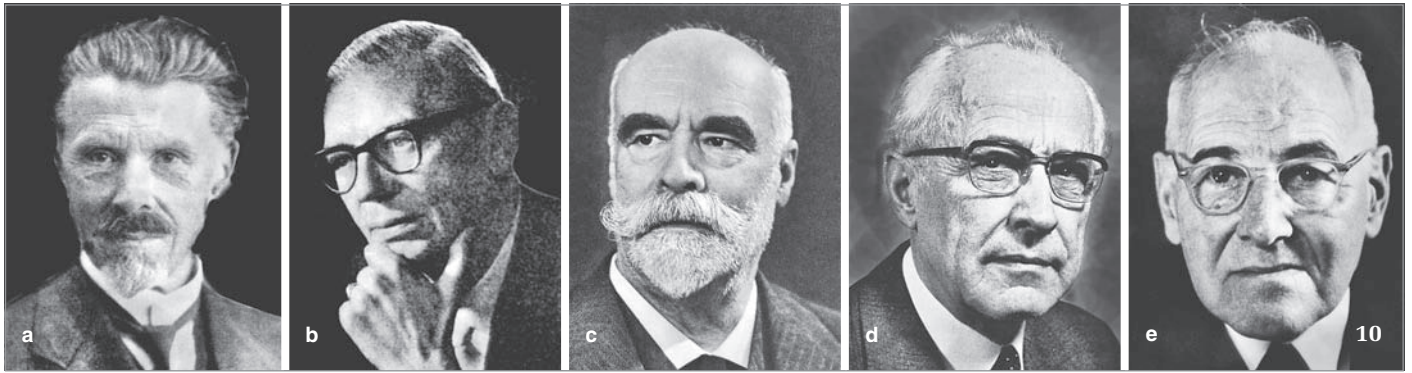
pro mne nepodaří získat nějaké peníze, musím zůstat ještě nadále překladatelkou, a přitom jako v tomto roce tady v Londýně si dopřát jen dva dny pro paleontologii... Peníze za mé překlady jsem pomalu vyčerpala... Právě mi Hitler laskavě poskytl 1 % mého zabaveného jmění a to padlo na nákup nové lodní jízdenky. Ten pes přitom vyvolal válku, takže má doma zakoupená jízdenka je „just a piece of paper“ – jak mi tady v cestovní kanceláři hezky sdělili. Ovšem tato prokletá válka je přece jen k něčemu dobrá – odcházím z Evropy docela ráda, opravdu mne potěšilo, když jsem v těchto dnech po čekání jeden a půl roku konečně dostala vízum do USA. Uvědomovala jsem si až dosud jako samozřejmost, že patřím do Evropy – ale ta mě teď nakonec nechce! Takže doufám, že alespoň paleontologie – a to je přece celý můj život, bude v Americe ještě krásnější než tady...“

Jízdenku lodí M. V. Britannic první třídou (tady se ukázala její příslušnost k bohaté společnosti) z Liverpoolu do New Yorku si Tilly koupila u společnosti White Star Line s odjezdem 3. května 1940 – přesně na výročí svého opuštění Německa. V den odjezdu se ale projevilo její zapálení pro vědu téměř s fatálními následky – rozhodla se na poslední chvíli ověřit rozměry jednoho objektu ve sbírkách muzea a kvůli tomu málem zmeškala odplutí. Dorazila ve chvíli, kdy už odpojovali nástupní můstek. Loď Britannic dorazila v sobotu brzy ráno 11. května 1940 do newyorského přístavu. Její spolence později vzpomínaly: „... slečna Tilly? To je ta, která celou cestu prospala...“ Služba přinesla do kabiny čerstvé noviny – palcové titulky oznamovaly, že Hitlerova vojska vtrhla do Nizozemska. Tilly si uvědomila, že se jí únik z pekla opravdu podařil. Napsala své sestře: „Stále se mi tomu nedaří uvěřit, připadá mi, že jsem přistála na Marsu. USA – to je nyní mé nebe, a prof. Romer můj anděl – zachránce.“

Bylo jí 43 let a začínala od nuly, v neznámých podmínkách. Připomněla si poznámku z dopisu od Otty Schindewolfa před odjezdem z Londýna, najednou si v dopisech začali tykat: „Drahá Tilly – vši mi, zvolila jsi nepochybně lepší osud!“ V nové vlasti ji čekalo 26 let šťastného života.

Cambridge, stát Massachusetts

V New Yorku strávila Tilly skoro týden na úřadech vyřizováním formalit pobytu. Zjistila přitom, že je na tom díky prof. Romerovi z nově příchozích nejlépe – měla platné

vízum, potvrzený příslib práce a mohla jako jediná uvést budoucí adresu. Uvědomila si, že cesta zpět neexistuje, mosty jsou spáleny.

Konečně seděla ve vlaku směr Boston. V Cambridgei prošla bránou kampusu Harvardské univerzity a ocitla se v parku obklopeném z obou stran budovami fakultních ústavů; dospěla ke svému cíli. Stála před budovou s nápisem Museum of Comparative Zoology (obr. 14). Vystoupala několik schodů ke vchodu a dívala se do dlouhé osvětlené chodby. Na jejím konci se náhle objevil menší podsaditý muž s prošedivělými vlasy a pískal si veselou melodií! Tilly ho hned poznala podle zasláné fotografie (profesor a píská si, v Německu by to byl skandál). Prof. Romer stál s úsměvem před ní ve zjevném dojetí a pronesl jen: „Welcome, Tilly.“ Po chvíli přerušil mlčení a řekl: „Mám pro Vás dvě zprávy, obě špatné. Zprvře, zhasněte prosím cigaretu, tato budova je plná hořlavých preparátů a kouření je zde přísně zakázáno. A ta druhá věc? To mé prohlášení zasláné do Frankfurtu na Vaši naléhavou žádost bylo neplatné. Nemohl jsem ale ve spěchu konat jinak – šlo přece o Vaši záchranu...“ A po chvíli dodal se spikleneckým úsměvem: „Ale zvládlí jsme to, že?“

Sdělení o kouření bylo pro Tilly dost zásadní, nedokázala se svého zvyku vzdát. A tak se s Romerem dohodla, že bude pracovat před vchodem na schodech. Přinesla si tam přenosný stroj, podložku na sezení a nezbytný popelník. Byla spokojená – počasí i prostředí parku bylo příjemné, a tak na schodech trávila většinu pracovního času (obr. 12). Dostala se dokonce

i do povědomí, ještě později po letech lidé vzpomínali: „... to je ta budova s tou paní na schodech.“

Ve Spojených státech amerických (1940–67)

Zpráva o příjezdu Tilly Edingerové se rychle rozšířila a obec paleontologů ji vřele přivítala – obor paleoneurologie byl tehdy doslova pole neorané, a přitom se ve sbírkách muzeí a škol nacházel bohatý výběr fosilních přirozených výlitků neboli endokranií obratlovců. Všichni proto činnost zakladatelky oboru napjatě očekávali. Tilly teď nic nebránilo požádat o americké občanství, získala ho 17. září 1945.

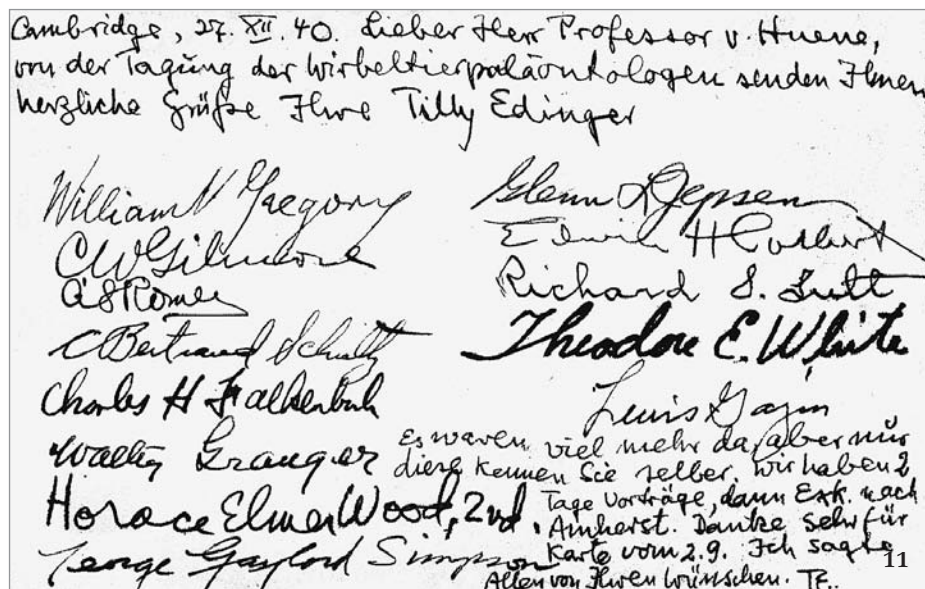
Prof. George G. Simpson jí navrhl obsáhlé a zajímavé téma Vývoj mozku u koní během třetihor; měl pro svůj návrh dobrý důvod. Ve své chystané knize Horses, která vyšla r. 1951, polemizoval s O. Ch. Marshem a H. F. Osbornem a jejich pojetím přímočaré a nevětvené vývojové řady koní. Evoluce koňovitých byla podle něho složitější, s řadou slepých linií a komplikovaná navíc intenzivními migracemi (podrobněji v článku na str. 41–46 této Živy).

S odkazem na průkopnickou monografii T. Edingerové o vývoji mozku u sirén z r. 1933, která vzbudila zaslouženou pozornost, doporučil G. G. Simpson pokračování obdobného výzkumu. Vycházel z nejlépe dokumentované vývojové řady třetihorních savců Severní Ameriky – koní. Tilly se projektu ujala s nadšením, umožnil by jí získat v krátké době přehled o významných amerických sbírkách. Byla to skvělá příležitost badatelské činnosti. A tak již r. 1948 vyšel v Memoárech Geo-

logické společnosti spis Evolution of the Horse Brain, klasické dílo oboru paleoneurologie.

To vše přispělo, že byla Tilly přijata ve Spojených státech amerických jako vážená osobnost a vědkyně. Významně se podílela na rozvoji Společnosti paleontologie obratlovců (Society of Vertebrate Paleontology), již krátce po příjezdu do USA, v prosinci 1940, se zúčastnila zakládající schůze (obr. 11), později (1962) byla zvolena jako první žena do jejího předsednictva, a následujícího roku se stala dokonce předsedkyní této společnosti.

Zvláštní setkání se vzácně odehrávala u příležitosti slavnostních obědů, např. v říjnu 1954, kdy společnost Dunham Lectures pozvala ke slavnostní přednášce zakladatele etologie Konráda Lorenze. Tilly o jeho minulosti věděla, např. švýcarský zoolog prof. Adolf Portmann z Basileje jí napsal: „Lorenz byl známý rakouský nacist.“ K. Lorenz však během 30. let zanechal sám tištěná svědectví, jednak ve vlastních člancích, např. O čistotě německé rasy, kterou nutno zachovat vymýcením (německy ausmerzen) nepohodlných elementů, jednak ve vzpomínkách na dny Hitlerova obsazení Rakouska přímo v rodné Vídni („vítal jsem 16. března 1938 spolu s otcem říšského vůdce v centru Vídne, a hned nato jsme oba navštívili novou Říšskou kancelář a slavnostně vstoupili do NSDAP“). Tilly se oběda účastnila spíše ze zvědavosti, napsala o tom přátelům: „Konrad Lorenz... má prošedivělý plnovous a skvěle pěstěný knír, který si při přednášce stále hladí – prostě vtělená samolibost! Vedle mne seděl jeden kolega – také

10 Dva významní němečtí paleontologové Friedrich von Huene (1875–1969, a) a Otto H. Schindewolf (1896–1971, b) byli věrnými přáteli Tilly a udržovali s ní odvážnou korespondenci – patřili k odpůrcům nacistického režimu. Oba působili po válce jako profesori na univerzitě v Tübingenu. Tři badatelé z Přírodovědeckého muzea v Basileji: paleontologové Hans Georg Stehlin (1870–1941, c), zakladatel muzea, Johannes Hürzeler (1908–95, d) a zoolog a paleontolog Samuel Schaub (1882–1962, e). Prosluli svou pohostinností k návštěvníkům muzea, Basilej byla jejich zásluhou doslova Mekkou paleontologie. Také Tilly je pokládala za správně duše a poslala jim před odjezdem do USA „dopis na rozloučenou“.

11 Významný dokument ze zakládající schůze Společnosti paleontologie obratlovců dne 27. prosince 1940. Jde o korespondenční lístek poslaný do Tübingenu F. von Huenemu. Obsahuje podpisy zakládajících členů, kteří tak pozdravili svého kolegu, jehož bádání si velice vážili. Tito proslulí představitelé paleontologie mezi sebe Tilly vřele přijali – exulantku z Evropy a zároveň první ženu mezi mužskými členy. V r. 1963 ji dokonce zvolili předsedkyní Společnosti. V r. 1976 jsem se během stáže v Carnegie muzeu v Pittsburghu s většinou ze zde podepsaných členů ještě setkal a o osudech Tilly Edingerové mi podrobně vyprávěli. Jejich dojmy jsem také použil v tomto článku.

12 Přísný zákaz kouření v Ústavu srovnávací zoologie donutil Tilly, aby po celých 26 let pracovala hlavně na schodech ústavu. Snímek z 60. let

13 Z exkurze na významná naleziště třetihorních savců v r. 1950 na západ USA do Jižní Dakoty, Nebrasky, Wyomingu, Arizony a Kalifornie, kterou prof. Romer uspořádal pro Tilly Edingerovou. Zleva: řidič, A. S. Romer s manželkou Ruth a Tilly

14 Budova ústavu s parkem uprostřed kampusu Harvardské univerzity v Cambridgi. Nalevo je vidět světlé schodiště u hlavního vchodu – nezvyklé „pracoviště“ T. Edingerové.

nedoslýchavý – napsala jsem mu na kus papíru: Co tomu říkáte? Odepsal mi: Je to děs – chtěl jsem již odejít – celá přednáška byla jenom samé Já, já, já.“

Válečná léta plynula a přátelé v Evropě se odmlčeli. O to palčivější byly vzpomínky na opuštěný domov, na osudy přátel v obsazených zemích. V jednom z prvních poválečných dopisů v květnu 1947 vyjádřil Otto Schindewolf své zoufalství: „Opravdu lituji, že jsem tehdy s Tebou nevycestoval. Od r. 1933 jsme tu věru nevedli důstojný život. A zdá se mi málo pravděpodobné, že pro nás bude mít život ještě někdy vůbec smysl...“

Návštěvy staré vlasti

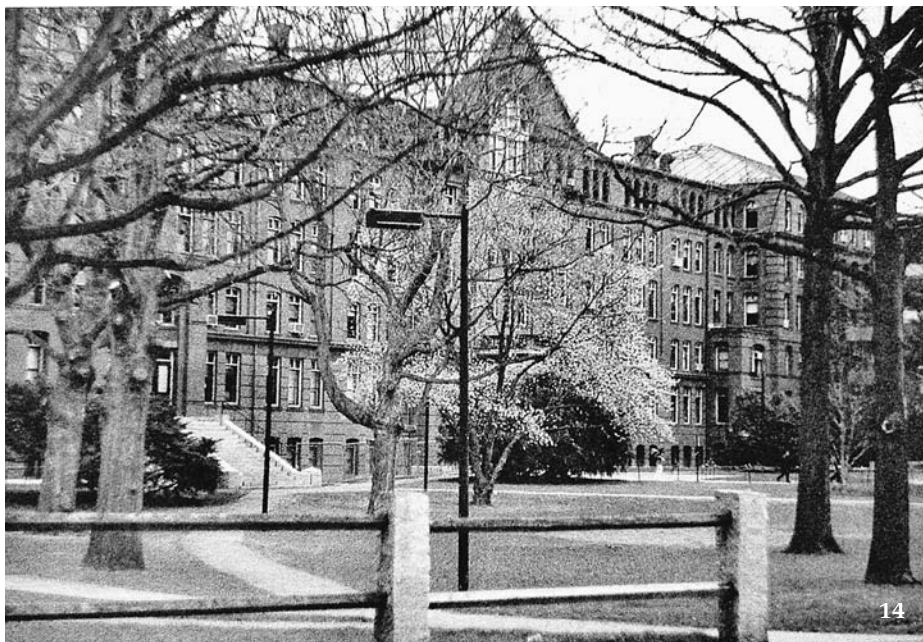
Tilly se nevzdala myšlenky Evropu, a tím i svou rodnou vlast, navštívit, nabádali ji k tomu ostatně i věrní přátelé, zejména O. Schindewolf a Friedrich von Huene, kteří po válce oba pracovali na univerzitě v Tübingenu. Tilly jim napsala své obavy, hlavně ze setkání s bývalými nacisty a přívrženci fašistického režimu, či dokonce s vrahy a dozorcí koncentračních táborů.

Nakonec získala dostatečnou finanční podporu a během r. 1950 se rozhodla

k první cestě do Evropy, celkem jich podnikla pět. První pouť byla však zásadní a protáhla se na čtyři měsíce, od května do srpna. V Paříži se setkala s jezuitou, filozofem a paleontologem Pierrem Teilhardem de Chardinem, i on byl svým způsobem emigrantem nebo exulantem. Měl za sebou několik let pobytu jako host Čínské akademie v Pekingu, kde se spolu s dalším emigrantem a někdejší profesorem anatomie na univerzitě v Heidelbergu Franzem Weidenreichem věnovali výzkumu významného naleziště pračlověka nedaleko Pekingu. Teilhard se zabýval výzkumem fosilní fauny a Weidenreich popsal v několika rozsáhlých spisech nálezy *Homo erectus pekinensis*. Oba také unikli japonské okupaci Číny a chystali se na další exil do New Yorku.

Na německou půdu vkročila Tilly opět v červnu 1950 v Mnichově, kde zažila první šok – střed starého města byl v rozvalinách. Stanula vlevo za branou před spáleništěm kapucínského kláštera, sídlem Bavorského paleontologického ústavu, kde často pobývala během studií. Tamější sbírky byly zcela zničeny, např. unikátní kolekce jihoamerických savců z třetihor Patagonie, daru Florentina Ameghina prof. Karlu Zittelovi (blíže Živa 2009, 3: 132–136), zbyly pouhé tři doklady fosilních hlodavců, které si na počátku války stačil vypůjčit Samuel Schaub do Basileje. Vzpomněla si také, jak tam ve 30. letech vládl stranou dosazený ředitel – přesvědčený nacist – geolog Karl Beuerlen v hnědé uniformě SA, který se uvedl projevem: „Koho uvidím, že odnáší ze sbírek ústavu cenné objekty do bezpečí, jeho příští adresa bude znít Dachau! Podobné činy jsou výrazem poraženectví. Pamatujte si: Říše zvítězí!“ Připomnělo jí to nedávný dopis O. Schindewolfa, psal v něm o žalobě, kterou na něho podal K. Beuerlen – zveřejněním jeho nacistické minulosti prof. Schindewolf poškodil jeho jméno a kariéru postup v zaměstnání, žalobce proto žádá veřejnou omluvu a finanční odškodnění.

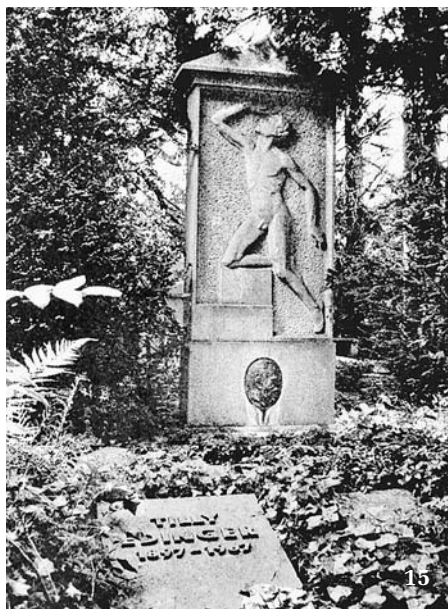
V rodném Frankfurtu měla Tilly podobné zážitky, i tam byl historický střed města srovnán se zemí a její někdejší pracoviště Senckenbergovo muzeum utrpělo značné

škody. Tam ji čekalo setkání s někdejší ochráncem a bývalým ředitelem Rudolfem Richterem, který se vrátil ze sovětského zajetí. Nejdříve se s Tilly nechtěl setkat, ale pak jí ukazoval doklady, co vše udělal ve 30. letech pro její ochranu. Opakovaně se omlouval, že nepodnikl víc, bylo to zvláštní – Richter přece neměl důvod, a přesto zřejmě stále cítil zlé svědomí – snad pro své členství ve straně?

O vztahu Tilly ke staré vlasti se zachovalo ještě jedno svědectví z r. 1958, kdy USA navštívila redaktorka rozhlasové stanice v Brémách Irmgard Bachová, aby natočila vzpomínky někdejších německých občanů, kteří těsně před válkou emigrovali. Strávila s Tilly dva dny dlouho do noci. První setkání nedopadlo dobře – Tilly ji přijala chladně a nepustila ji vůbec ke slovu. Vedla monolog přerušovaný pláčem, obžalobu vlastního německého národa, s nímž byla se svou rodinou pevně spjatá. Obžalobu evropského národa v čele s šílencem, který uvrhl celý svět na pokraj zkázy, německý národ proměnil v poslušné stádo fanatické vražedné masy atd. Bylo zřejmé, že to vše se jí dlouho hromadilo v mysli a konečně své myšlenky mohla vyslovit nahlas. Druhý den však byla jako vyměněná, na dialog se pečlivě připravila a popsala svou anabázi cesty do nové vlasti tentokrát bez emocí.

26. květen 1967 začal jako obyčejně, po snídani si Tilly zapálila cigaretu a napsala dopis mladšímu kolegovi v Senckenbergově muzeu Wolfgangu Klausewitzovi. Mezi jiným uvažovala i o tom, že se zúčastní oslav 150. výročí muzea v listopadu

1967: „Hraji si teď s myšlenkou, že navzdory mým neduhům – hluchotě, zapomnětlivosti atd., přece chci u toho být. Mezitím jsem však zjistila, že cestu asi pro změny v dopravě nepodniknu oblíbenými loděmi... Vaše Tilly.“

Dopis zalepila a vydala se do muzea, na cestě se však rozhodla pro malou odbočku na hlavní třídu Oxford Street, kde si obvykle nechávala dobít baterie svého naslouchacího přístroje. Ten den ho měla proto vypnutý. Kolem půl jedenácté dopoledne dospěla k hlavní třídě. Tam byla při přecházení sražena nákladním automobilem

15 Hrob na hřbitově ve Frankfurtu nad Mohanem, kde je po boku rodičů Ludwiga a Anny pochována Tilly Edingerová. Snímek z archivu autora

a těžce zraněna, přivolaný sanitní vůz ji rychle dopravil do nemocnice, kde ale příští den, 27. května 1967, svým poraněním především na hlavě podlehla. Podle šetření policie silně nedoslýchavá žena nezaznamenala blížící se vozidlo a vkročila do vozovky.

Smutná zpráva se objevila ve všech novinách a Harvardská univerzita svolala počátkem června smuteční shromáždění, na kterém promlouvala řada hostů, mimo jiné tehdejší ředitel Muzea srovnávací zoologie v Cambridge Ernst Mayr nebo Alfred S. Romer. Tilly Edingerová byla dopravena do Frankfurtu, kde byla v průběhu oslav výročí Senckenbergova muzea v listopadu 1967 pohřbena vedle svých rodičů. Frankfurtské noviny zobrazily slavnostní sál s textem: „Křeslo pro čestného hosta zůstalo prázdné...“

K tomuto článku významně přispěla řada mých kolegů a přátel v zahraničí: Miklós Kretzoi z Budapešti, Richard Dehm z Mnichova, Heinz Tobien z Mohuče, Johannes Hürzeler z Basileje, Christian Guth z Poitiers, Emil Kuhn-Schnyder z Curychu, George G. Simpson z Tucsonu, Mary Dawsonová z Pittsburghu, Clark Howell z Berkeley, Edwin H. Colbert z Flagstaffu a Claude W. Hibbard z Ann Arboru.

Prestižní ocenění za vědu a výzkum 2017

Společnost Česká hlava spolu s Úřadem vlády České republiky každoročně vyhlašuje stejnojmenné ceny – nejprestižnější ocenění za vědu a výzkum, kterého lze v naší zemi dosáhnout. Ceny za r. 2017 byly uděleny 3. prosince 2017 na Vysoké škole ekonomické v Praze v rámci 16. ročníku soutěže pro nejlepší české vědce.

Mgr. Karel Škubník z Masarykovy univerzity v Brně získal ocenění Doctorandus v oboru přírodní vědy, a to za výzkum viru deformovaných křídel. Ten se významně podílí na tzv. syndromu hroucení včelstev, tedy poklesu populace včely medonosné (*Apis mellifera*). Popsal strukturu tohoto viru, objevil, jak vstupuje do včelích buněk, a tím otevřel možnost vytvoření protivirotické látky. Během svého výzkumu zkombinoval dvě metody – kryo-elektronovou mikroskopii a rentgenovou krystalografii, což je v naší zemi ojedinělý postup a ve světě ho využívá jen malý počet laboratoří.

Cenu Doctorandus – technické vědy obdržel RNDr. Vít Saidl z Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy za studium magnetických látek. Zkoumá tzv. antiferomagnetny, které by se v budoucnu

mohly více využívat ve výpočetní technice. Jejich výhodou je, že se k sobě dají přiblížit.

Prof. Mgr. Jiří Damborský, Dr., z Masarykovy univerzity získal cenu Invence. Věnuje se inženýrství proteinů, resp. vývoji softwarů, které umožňují úpravy proteinů – analýzu proteinových struktur, pochopení jejich fungování i v ochraně životního prostředí. Technologie vyvinutá týmem laureáta je využívána ve více než 120 zemích světa, např. k návrhu proteinů pro léčbu cukrovky, vývoji vakcín proti žloutence, tetanu a dětské obrně, k přípravě potravinových a nutričních doplňků, biokatalyzátorů pro urychlování chemických reakcí nebo vývoji biosenzorů pro detekci škodlivých chemických látek v životním prostředí a jejich likvidaci.

Cenu Industrie, udělovanou Ministerstvem průmyslu a obchodu, dostala společnost SHM, s. r. o. Vyvíjí technologie, které

umožňují nanášet na průmyslové nástroje povlaky výrazně zlepšující vlastnosti výrobku.

Národní cenu Vlády České republiky za r. 2017 získal ředitel Centra mediévistických studií Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy a pracovník Archeologického ústavu AV ČR v Praze prof. PhDr. Petr Sommer, CSc., DSc. Jako odborník na církevní archeologii a středověkou duchovní kulturu dokázal skloubit výsledky, kterých dosáhl při rozsáhlých výzkumech klíčových středověkých klášterů, s historickým, uměleckohistorickým a církevněhistorickým výzkumem pramenů k počátkům českého státu a christianizace jeho společnosti. Podílel se na výzkumech nejstarších českých klášterů, sám je vedl především v Sázavě, dále na Ostrově u Davle a v Praze pak na Břevnově nebo Strahově.

Více na www.ceskahlava.cz